

ŐSI TEMETKEZŐ MÓD EMLÉKE FOLKLOREUNKBAN.

Az összehasonlító etimológiának, mint a kultúrbázisok tudományának egyik legfőbb és legvonzóbb feladata: a *mai kultúr-tényezők egykori ősformáinak kinyomozása* oly célból, hogy általa érthetővé váljanak jelen életberendezéseink; kiderüljön, miért fejlődtek ki az emberiségben évezredek folyamán ép *ezek* a formák és nem másfélék, s hogy meglássuk azt a fejlődési folyamatot, melynek fázisain át jelen formájukig eljutottak. E vállalkozásban a néptudománynak kétségkívül hathatós segítőtársai: a *nyelvészet* és az *archaeológia*, melyek részint nyelvi maradványokban, részint ásatások útján felszínre került tárgyi törmelékekben számos elszigetelt adalékot szolgáltatnak az ősi állapotok megismeréséhez.

Az így nyert kép mindazáltal még fölötte hézagos volna. Szinte le kellene tenni a reményről, hogy valaha is sikerül bepillantást szereznünk őseink egykori primitív világába, ha kétségtelen bizonyítékok nem jogosítanak arra, hogy az eddig vérszegény adatmennyiség mellé felvehető egy látszólag távolabb eső anyagtömeg, amely sokoldalú gazdagságával nem várt felvilágításokat van hivatva nyújtani. A földkerekség számos pontján ma is élő *ősállapotú*, vagy kezdetleges fejlettségű néptörzseknél ugyanis nagyjából mindazok a jelenségek csirájukban fellelhetők, melyekből a mai fejlett népek kultúrája összerakódott. Feltehető eszerint, hogy ama primitív népegységek ugyanazon fejlődési fokok egyikén vagy másikán maradtak el, melyeken mi haladottabbak átmentünk; társas formáik, rítusaik, hiedelmeik tehát olybá vehetők, mint amelyek a mi korai kezdetleges állapotainak ma is megfigyelhető tükörképei.

E fölötte termékeny gondolatnak már eddig is igen sokat köszönhet az etimológia.

De nem ajánlható elég óvatosság a módszer alkalmazásában. Újabb és behatóbb vizsgálódások a primitív népek megismerése terén u. i. arra a tapasztalatra vezettek, hogy korántsincs jogunk a náluk található és különféle fokon elmaradt társas állapotokat, ideológiát a mi egykori helyzetünk másának tekinteni. Nagy kérdés egyáltalán, átmentünk-e *mindama* lépcsős rétegződésen, melyet eme törzsek fölötte gazdag változatosságban mutatnak! Fel-

tehető-e továbbá a haladásnak *egyforma* menete a különféle nemzetek, népegységek életében, mikor sorsuk a már ellenőrizhető történelmi időkben sem egyöntetű, hanem rendkívül divergáló menetirányt mutat? Ugyancsak más-más viszontagságokon mehettek át a ma megfigyelhető, alacsonyabbrendű társasformák is. Nem egy világos példa áll előttünk, ahol fejlődésük a várható fokokat kihagyva, ugrásszerűen ment végbe (pl. a malájok buddhizmusa és kasztrendszer; keletafrikai néger népegységek moszlim társadalma, stb.); viszont esetek, midőn egy-egy törzset külső csapások, idegen beavatkozások lesüllyesztettek egykori haladottabb fokokról jóval alacsonyabbra (pl. bushmanok; amerikai indiánusok; arktikus népek). Szóval, az az egyenesnek és természetesnek képzelt evolúciós folyamat sem oly tiszta és világos haladású, mint amily tetszetősen képzetünk elé rajzolódik.

Az összevető munkában ezért, legalább egyelőre még, nem lehet abszolút bizonyossággal dolgoznunk. Feltévéssel, hypothezissel van dolgunk, amelynek próbaköve a részletkutatások külön-külön igazolt felderítései lesznek. Megtévesztő analógiák ne csalogassanak, mert úgy járunk, mint annakidején az első eredmények romantikus megállapítói (Backofen, Mac Lennan, Lubbock s mások), kiknek korai általánosításait az etimológiának utólag kellett megkorrigálnia.

Modern kultúréletünk túlnyomó részben később szerzett, már történelmi időkben kialakult szokáselemekből áll. Ezek semmiképpen sem vezethetők vissza és vethetők össze a primitívek esetleg hasonló adalékaival. Minél feljebb haladunk valamely kultúrnép, nemzet társas rétegei során, annál több újabb keletkezésű tényezőt fedezünk fel benne. Az intelligens osztályok világfelfogása, életberendezése nagy vonásaiban alig régebbi a renaissance korszakánál, az is sokféleképp módosulva az azóta támadt nagy ethikai elméletek behatása alatt. Amint viszont egy-egy nemzet keretén belül *lefelé* hatolunk a társas rétegek rendjén, annál több régi, sőt ősi vonás maradványaira bukkanunk. A köznép ideológiája, hagyományai Európa-szerte át vannak itatva primitív animisztikus vonásokkal. Kétségszűbevonhatatlan esetek igazolják, hogy akadnak még itt-amott a modern világ áramlataitól alig érintett népelemek: elszigetelt életű pásztorok a hegyvidékeken, félreeső majorok és tanyák bennszülőttei a síkságokon, kiknek élő emlékműmaradványai egykor az ősi világszemléletnek alkotó tényezői voltak.

Ez a körülmény avatja az ú. n. *folklore*-t (mondák, mesék, babonás szokások gyűjtését és tanulmányozását) a primitív népeké mellett az etimológia második nagy anyagforrásává. Amennyire szükséges előfeltétel az őszállapotú törzsek lehető teljes megismerése, szinte még fontosabb mai népi hagyománykincsünk fel-

tárása, kibányászása. Utóbbiakról u. i. biztosan tudjuk, hogy fokonkint történt kialakulásunk valamely pontjának *hiteles* emlékei, míg- az elmaradott törzsek adalékai csak mint összevető, amazt magyarázó adalékok válnak jelentősekké.

Ezeket tájékoztatóul előrebocsátva, alábbiakban egy ily, mondai hagyományunkban megmaradt, ősi emléknymot veszünk tárgyalás alá.

*

Mondameséink között sűrűn találkozunk egy elbeszéléstípusal, amely minden valószínűség szerint csak nálunk, hazai földön ismeretes, legalább közel rokon változatát máshol hiába keressük. Gyűjteményeinkben a feljegyzők legtöbbször „*Az ördögszerető*” címen közlik s tartalmi vázлата a következő:

A fonóba járó falusi fiatalság között az egyik leánynak nem akad párja. Elkeseredésében kifakad: „Bár hozna a véletlen valami legényt, nem bálná, ha az ördög lesz maga is!” Még az este lenyit a fonóba egy idegen, szemrevaló legény és hozzászegődik. Állandóan vele foglalkozik, hazakíséri s elváláskor kijelenti, hogy jövendőbelijének szemelte ki. Azután rendes vendég lesz a fonóban és hüen kitart választottja mellett. A leány egyszer leejti gúzsalyát s amikor lehajol érte, észreveszi, hogy vőlegénye egyik lába *lóláb!* Másnap elfut a javasasszonyhoz, elmondja, mit látott s tanácsot kér tőle. Ez lelkére köti, mielőtt este elválnak, titokban kössön hosszú cérnaszálat a férfi kabátgombjára; motolálja utána a gombolyagról, azután kövesse lopva nyomon; tudja ki, hova távozik, hol tűnik el. A leány így tesz és rájön, hogy párja befordul a temetőbe, ott egyik sírban eltűnik (más változat szerint: elhagyott, régi templomba tér, ott a sírboltokat felnyitva, hullákat emel ki s azokat kezdi enni!). A javasasszonynak mindent elmond, aki erre meghagyja: estére maradjon otthon, zárkózzék be s a küszöbön tegye keresztbe a seprőt, mert most már bizonyos, hogy az ördög jár utána. Az idegen este megjelen házuknál s kopogtat. A leány nem nyit ajtót, sürgetéseire is állhatatos marad, mire ez indulatosan bekiált: „No, ha nem ereszesz be, holnap meghal az apád!” — Másnap az apa valóban váratlanul meghal. Este a vőlegény újra keresi a leányt, aki éppúgy nem bocsátja be: „No jó, hát holnap meghal az anyád!” — Ez is bekövetkezik. Harmadik estén megfenyegeti: „No jó, holnap meghalsz te magad!” — (A változatok szerint előbb sorra halnak a testvérek, a rokonság, végső áldozat mindenütt a leány.) Reggel a halálra készülő leány összehívja a szomszédokat, ismerősöket; elmondja esetét és lelkükre köti végső rendelkezését. Egy veszprémmegyei, Csetényből való mondamese szerint: „Hogyha ő meg talál halni, őtet se a küszöbön ki ne vigyék, se az ajtón; se az úton, se a temetőbe ne temessék. Aztán, már mikor meghalt, *a falat kiásták*, az úton meg úgy vitték

keresztül, aztán a réten eltemették.“ (Magy. Nyelvőr XXIV. évf. 333. 1.)

A történet folytatásaként az első részhez járul egy második, már széltében ismert, nemzetközi mesemotívum, amely nálunk és külföldön eredetileg másféle mesetípusba tartozik (az ú. n. „Vizet, vizet, típusba, 1. Magy. Nyelvőr XIV., 519; hazai irodalma Ipolyi gyűjt. 59. számához; világirodalmi összeállítása Bolta-Polivka Grimm-jegyzetei között II. 124—128. 11.). — Az elhalt leánynak útszéli jeltelen sírján u. i. szép virág hajt ki; ennek illatára figyelmes lesz a hintájával arra hajtható királyfi. Leszakítja a virágot s haza érve, vízbe teszi. Éjjel a virág megelevenedik, elfogyasztja az asztalon hagyott ételmaradékot (vagy rendbe hozza, feltakarítja a szobát) s reggelre ismét virággá változik. A királyfi gyanút fog; megbízza inasát, őrködjék éjjel és lessé ki, ki jár az elzárt szobákban. Az inas két éjjel elalszik s az ételekből mindannyiszor hiányzik. Harmadik éjjel maga a királyfi virraszt elrejtőzve; látja, mint lép ki a virágkehelyből a leány, leszáll a pohárszékről s enni kezd. A rejtőzködő előpattan, átöleli s ezzel az átokvertet megváltja, akit azután feleségül vesz. De a nőnek még sokáig rejtve kell maradnia az ólalkodó ördög miatt, míg végre megszabadul, mert a gonosznak hatalma csak egy bizonyos idő múlva szűnik meg fölötte.

Az elbeszélés motiválása nyilván elárulja, hogy a rejtelmes vőlegény valamikor, a szerkezet ősi formájában, nem ördög volt, amivé a középkor folyamán változhatott, hanem *halott*. Ezért tűnik el a temetőben, ezért szólíthatja el egymásután a leány hozzátartozóit s végül őt magát. Ez azután itt-amott egybeolvadhatott a vámpír (halottévő) fogalmával s innen némely változat szerint: a templomban eltűnés és sírok felbontása. Az egész monda eredetileg a „visszatérő, szeretőjéért jövő halott-vőlegény“ (ú. n. Lenore-típus) tárgykörébe tartozik, amely helyi alakulatkép öltötte fel mostani szerkezetét. Bármiként is, a mese első, mondai része érdekes típusváltozat, mert az aránylag kis területen van elterjedve s ennek középpontjába Magyarország esik. Csak nálunk ismerik széltében, másfelé, a szomszédos tartományokban szórványosan és romlott formában található, míg a magyar változások s azok kisugárzásai: a nemzetiségi helyekről való szerkezetek kerek, ép formát mutatnak. Mindez feljogosíthatna arra, hogy magyar eredetű formulának tekintsük, bár vizsgálódásunkban ez melles kérdés.*

* Itthon 8 magyar változata ismeretes: *Göcsejből* 1 (M. Nyelvőr, II. 421.); *Veszprém megyéből* 2 (M. Nyelvőr VIII. 328., Veszprém városából és ü. o. XXIV. 332. Csetényből); a *Duna-Tisza* közéből 1 (Arany László gyűjt. 01. kvtár 1911. 120.); Hevesből 1 (Párádról, M. Nyelvőr XXII. 475.); a *Tisza mellékéről* 2 (Ipolyi gyűjt. M. Népkölt. gyűjt. XIII. 245. és 248. 11., utóbbi Mezőtúrról); végül *Erdélyből* 1 (Lázár J. Alsófehér várm. monogr. Nagyenyed. 1899. I. k.

Bennünket a mondamesének csupán egy vonása érdekel most közelebről: a leány rendelkezése halála esetére. Előbb a tartalmi vázlatban a veszprémmegyei szöveget idéztük, ahol a koporsót a fal egy kiásott részén kellett kivinni s a réten jeltelenül eltemetni. Arany László duna—tizza-közi változatában viszont ezt találjuk: „Ne harangoztassanak a nagy haranggal, csak a kis csengetyűvel; ne énekeljék ki az iskolásfiúk, csak a vénasszonyok sirassák; *ne az ajtón vigyék ki a koporsóját, hanem az ablakon*, ne az úton menjenek a temetőbe, hanem az útszélen, ne is temetőben földeljék el, hanem a mellett, hogy *rá ne akadjon az ördög*.” — A mezőtúri példában a kívánság ismét módosul kissé: „Ha ő meghal, neki se ne harangozzanak, se ne mondják senkinek, hogy meghalt, hanem a *kéményen dugják ki*, a ház háta mögött gödröt ássanak és abba temessék.” — A tizsamellékiben (Ipolyi, 246. 1.) pedig ez áll: „Ne vigyék ki sem az ajtón, sem az ablakon, hanem a *küszöb alatt ássanak lyukat* és arra vigyék ki; de ne a temetőbe, hanem a mezőre, ahol a sírját jelöljék meg szentelt krétával.” — A többi magyar példa majd egyik, majd másik módosulást követi szinte szószerinti egyezéssel. — A nemzetiségek nyelvén feljegyzettek közül a határmenti hienc mese így adja az idetartozó helyet: „A konyhaajtó *küszöbe alatt* lyukat kell ásni, azon kivinni, aztán az országot mentén galagonyabokrok közé temetni.” — A varazsi horvátban: „Elevenen (?) temessék el a keresztúton; koporsóját úgy vigyék ki a házból, hogy *üssenek lyukat a falon* az ablak alatt, ott tolják ki s a *nyílást estig be kell újra rakni, átmeszelni*, hogy senki észre ne vehesse.” — A zágráb-vidékiben: „A *küszöb alatt csúsztassák át* és a temető előtt földeljék el.” — A kárpáti rutén változatban: „temessék a keresztútra s a *küszöb alatt* lyukon át vigyék ki koporsóját”. A nem idézett többi szöveg itt is valamely már említett formulával azonos.

Példáinkban található változati eltérések a szokás lényegét szemmel láthatóan nem érintik. Azonos törekvés nyilvánul mindannyiban: a távozás rendes útjának elkerülése valami gyökeres,

2. rész, 617.). — Egyéb változatai: *Sopronban hienc* földön (Bunker: Schwáiike. etc. 106. „Die hoffartige Müllerstochter“). Erdélyben *oláh* szöveggel (Schullerus: lí urnán. Márchen 21. sz. a.), két *horvát* változata (Krausz Fr. Sagen u. Marcii, der Südslaven 1. 70. sz. Varazsd környékéről, 1. Előszó XXIV. l.-át; Strohal: Hrvatskih narodnih pripovijedka kuj. Karlovae, 1901. 90. Zágráb mellől); két hazai *rutén* változat (Archív der Russ. Geogr. Gesellsch. D. 6. 12. sz. és u. o. D. 10. 35. sz., mindegyik végén ez áll: „ukrainisch aus Ungarn“). — Ezekon kívül még egy idetartozó szöveget közöl *orosz* meséi között *A. N. Afanaszjeff* (Národnij russzkija szkacki. Maszkva, 1897. 3. kiad. II. k. 206. sz. a.) helymegjelölés nélkül, de a csoport, ahol közli, *rutén* földről való, a Kárpátokból, amit a hősnő: Marusa neve is igazol. — A rutén szövegeket dr. *Walter Anderson* dorpati professzor úr szíves közléséből ismerem, aki néhány távolabb eső észl, lív és finn variántra is figyelmeztetett. Ám ez utóbbiak, valamint a Bolte-Polivka nagy jegyzetgyűjteményében (II. k. 126. s. köv. 1.) felsorolt néhány példa töredékes, vagy elütő voltak miatt tárgyalásunk körén kívül esnek.

vagy leegyszerűsített formában. Leggyökeresebb mód a ház *oldal-falának* megbontása, mikor is a friss nyílás befalazása után a halott távozásának nyoma nem marad. Egyszerűbb a *küszöb alatt* ásott lyukon való eltávolítás; ha a lyukat betömik, ez is lehetetlenné teszi útja követését, bár az elrekesztés már nem oly tökéletes. Legkevésbé az a harmadik mód szerinti: az *ablakon* kiemelés, ahol az út minden ablaknyitáskor szabaddá válik. A három, egyre egyszerűbbé váló fokozat ugyanazt a tömeglélektani folyamatot mutatja, amit egyéb szokásformáknál is bőven van alkalmunk tapasztalni: az eredeti szigorú rítus idővel enged merevségéből, alkalmazkodik az újabb adottságokhoz, végül pusztá jelképpé, szimbólummá zsugorodik. Követi különben a hajléképítés különféle típusait a legkezdetlegesebbtől, ahol az ajtón kívül más nyílás nincs, tehát falat kell bontani, ha nem az egyetlen ki-bejáróhelyen akarják kivinni; következik a tetőnyílásos forma, melynek megfelel a kéményen keresztül való eltávolítás; az ablakon történő kiemelés pedig az újabb házszerkezetnek megfelelő és legkevésbé körülményes megoldási mód.

Akik ismerik az európai népies temetkező szokásokat, bizonyára tudják, hogy a halottelvitelnek e módja ma már sehol nem dívik. Némely töredékes mozzanat a szertartásos eljárásban itt-amott emlékeztet rá talán homályosan, de bizonyos, hogy e jelképes, alig felismerhető csökevényekből a monda kimerítő, pontos utasításai nem származhattak.* — De módunkban van elmaradtabb, távol élő népegységekben az eljárásnak szakasztott másaira rámutatni. A holttestnek a hajlékból való ilyen eltávolítását a kezdetleges népek *mai* szokásai között számos adat igazolja s ezek a földkerekség oly különböző pontjain bukkannak fel, hogy mind e helyeken nem lehetnek máshonnan ellesett kölesönvételek, hanem a 11. *elemi gondolatból* fakadóknak minősítendő; függetlenül egymástól, spontán kellett keletkezniök. Amiből továbbá az is következik, hogy a szokást létrehozó gondolatnak közös, ősprimitív ideológiából valónak kell lennie.

Bastian több esetet említ az afrikai *hottentoták* eljárás módjáról (Der Mensch in der Geschichte. Leipz. 1860. II. 322. 329. 363.), akik ha halottjuk van, a levéllombból tákolt kunyhó falán lyukat ütnek, a ruhákba csomagolt tetemet azon tolják ki s utána a nyí-

* Egyetlen helyen találtam az európai szokások közt egyenes utalást a halott hasonló kiemelésére, de itt is fordított magyarázattal. A svájci Emmentálban azt tartják, hogy: „a koporsót *nem* szabad az ablakon át kivinni, mert a megholt akkor nem talál nyugtot.“ (Schweiz, Archiv für Volkskunde, 1922. évf. I. 63.) De ez aligha vonatkozhatik esetünkre, nemcsak fordított s így értelmetlen magyarázata miatt, hanem azért sem, mert az egész hiedelem ott egyszerű helyi adottságból származónak bizonyul. Náluk a házak többnyire hegyoldali lejtőkön épültek s ott a hátsó (földszintes) ablakon könnyebb a koporsót kiemelni, mint elől az emeletmagas homlokzat ajtaján. E kényelmes mód ellen tiltakozik a hagyomány a temetés komolyságának megóvása érdekében.

lást újra gondosan bekötik levélkötegekkel. Hasonlót említenek Ramseyer és Kühne az *ashanti négerekről* (4 years in Ashantee. Lond. 1875, 50.) Nem messze e törzsektől, a Kongó vidékén megbontják a kunyhó tetejét és ott viszik ki a tetemet (Migne: Nouv. Eneykl. Theol. vol. 73. eol. 612.) — Észak-Amerika nyugati partjain a *tlinkit és aleuta-indiánok* halálesetkor hasonlóképp járnak el. „A főnök tetemét ünnepiesen feldíszítve ülő helyzetben házikója hátsó falának közepén helyezték el . . . elégetése előtt deszkaháza hátsó falát kiemelték, a tetemet az így támadt nyíláson kivitték s utána élő kutyát hajtottak ki ugyanott, amely az ottaniak hiedelme szerint a halált okozó betegség minden nyomát magával vitte.“ (A. Krause: Die Tlinkit-Indianer. Jena, 1885. 225.) Hasonló az *obcsibvé* indiánusok szokása is Tylor szerint (Prim. culture. Lond. 1903.³ II. 26.) — Széltében el van terjedve a szokásmód az arktikus népfajoknál. Nansen írja, hogy a grönlandi *eszkimó* a szűk ablakon adja ki halottját a házból a kint várakozóknak s a vénasszonyok egyike tűzcsóvával kergeti a tetemet tovább, hogy vissza ne járjon. (Eskimo Life. Lond. 1893. 245.) Ugyanezt tapasztalta Egedé misszionárius náluk a múlt század elején s bő leírást ad róla (Descript. of Greenland. 1845. 152.) Ázsia legészakibb pontjain a Behring-tenger mellett Joehelson tudósításai szerint ezt a módot követik a *csukcsok és korjekek* (The Koryak Religion and Myth. Jesup N. Pacif. exped. Newyork, 1905. IV. 110.) *Sziámban* ha valakit megöltek, vagy öngyilkos lett, általában a nem természetes halállal kimúltak temetésén, falat törnek a házon, kiteszik rajta a holttestet, a kívülállók felkapják és háromszor körülrohanva megkerülik vele a házat, hogy irányt vesszen a holt s az ajtót ne találja meg, ha vissza akarna jönni. (Bowring: The Kingdom and Peole of Siam. Lond. 1857. I. 122.) *Korea* félsziget főhelyén: Szöulban a városfalon elkülönített magányos helyen kis kapu van: a „holtak ajtaja“, amelyen élők átmenni nem szabad, hanem a tetemet, ha nem tisztos halállal múlt ki az illető, ezen keresztül kell a városból kitenni (Westermarck: II. chap. 38.) A Boruco-szigeti *La jak-Ka jan* törzsek a szülésben elhalt nőktől irtóznak legjobban. Nleuwenhu is írja (Quer durch Borneo. 1904. I. 91.) „Nem viszik el a ház előtti verandán át, mint rendesen, hanem a hátfal néhány deszkáját kifeszítve, azon át dobják ki gyékénybe csavarva s onnan rotang kötelekkel vonszolják el a helyig, ahol elföldelik.“

A hozzánk közelebb álló *ural-altáji* népeknél a szokás feltűnő sűrűn fordul elő. Marco Polo hosszan leírja a *tangutok*, a Kuku-nov-tó körül élő félmongol népnek temetési szertartásait. Országukban fölötté sok buddha kolostor van s ha előkelő valaki hal meg, a rokonok e csillagjós papokat hívják, hogy rendelkezzenek a temetésről. „A csillagjósok olykor kijelentik, hogy a tetem ne az ajtón vitessék ki a házból, hanem más módon távolíttassék

el. Volt eset, hogy a falat törették át és ennek nyílásán vitették el a holtat, azt adván okul, hogy különben az elhalt szelleme megharagszik a családra és bajokat hoz rá. Ha azután a házat valami szerencsétlenség éri, vagy a hozzátartozók egyike idő előtt meghalna, ezek az asztrológusok nem mulasztják el, hogy vagy az elhamvasztásnak nem kellő időben megtartott voltát adják okul, vagy azt, hogy nem a megfelelő helyen vitték ki halottjukat a házból.“ (Reisen, Bürck kiad. 1845. I. cap. 36.) Némi nyomát megtalálta Plán Carpino a *tatároknál* is. (Vincent. Belowac. Spec. Histor. 31, 7.) Végül a mi legközelebbi nyelvrokonainknál is élő szokáshagyomány e temetésmód. Az *osztjások* egyik legalaposabb ismerője, aki öt évig élt e kihalóban lévő nép között, K. F. Karjalainen írja, hogy a koporsó kivitelénél ügyelnek arra, nehogy a küszöböt éri, mert a lelke különben a háziszellemek e legkedvesebb helyén megakadna s ott befészkelné magát. „A küszöbnek e gondos elkerülésével áll nézetem szerint kapcsolatban az az északi vidékeken divatos szokás is, hogy t. i. a halottat nem az ajtón, hanem az ablakon át, sőt egy e célra a nyírfakérgű jurtafalón készített nyíláson keresztül viszik ki az udvarra . . . ezt a bennszülöttek is úgy tekintik, hogy ilykép meg tudják akadályozni a visszatérésben; a halott szerintük nem képes más bejárást találni, mint amelyen távozott“. (F. F. Communications, 41. Die Religion der Jugravölker, Porvoo 1921. 112—114.) A másik testvér néptörzs, a *vogulság*, szintén űzi a szokást. Gondatti szerint ezzel azt törekszenek elérni, hogy a halott, illetőleg annak szelleme, vissza ne tudjon járni; ha akarna is, vissza ne találjon. „A koporsót az északi vogulok nem az ajtón, hanem az ablakon, vagy valamely külön ezért készített falnyíláson keresztül emelik ki a jurtából, épúgy mint a bálvány bábut és a medvét.“ Van az eljárásnak másik megokolása is, u. i. a halottat sértené a küszöbön keresztül való kivitel, minthogy arra hőszámos, tisztátalan nők járnak (!). Munkácsi Bernát nagyszabású vogul népköltési gyűjteménye I. jegyzet-kötetében is szól a rítusról (Bev. 194. 1.), sőt a szövegközlések III. kötetében közöl egy erre vonatkozó medveéneket, mely az elejtett medvét, akár a halott embert, sőt ennél is szertartásosabban búcsúztatja az élettől. Az állat lelke még ott lebeg élettelen teteme körül; éhez fordul az énekes és tanácsolja neki, merre távozzon: sem a rendes ajtón, mert ez az emberek kijárása, sem a tetőnyíláson, mert az a napsugáré („földeket körüljáró király“ = nap), hanem menjen ki közbül (III. 216.). E Reguly feljegyezte kikísérő éneknek van később másik változata (u. o. 224—26.) Munkácsi gyűjtéséből, ebben mindezeket nem ajánlja az énekes, hanem: „Jobboldalon itten egy túfok nagyságú likacska tetszik elő, arra távozzál, arra menj el.“

E szokatlan eltávoztatáshoz a különféle néptörzsek, mint már részben láthattuk is, más-más magyarázatot fűznek. Felmerül most már ezzel kapcsolatban a kérdés: vajjon melyik e magyarázatok közül az eredeti, a szokást létrehozó igazi ok? Továbbá: megállapítható-e a különféle értelmezések sorrendje kultúrfokok szerint! Végül melyikbe sorozandó elbeszélésünk motívuma, ami régiségét lenne hivatva kideríteni?

Legelterjedtebb a következő megokolás: azért kell így cselekedniök, mert a halott különben visszajár és arra jön be, amerre kiment. Ezt pedig mindenkép meg kell akadályozniuk; a lélek ilyenkor haragos, kedvetlen, büntet betegséggel, rontással s ha a hozzáértő bűbajos, javas, sámán nem segít, a család állandó veszedelmeknek van kitéve. A más kijáráson való elvitel végső oka tehát e vélekedés szerint a *félelem*, a halott bolyongó lelkétől. Valóban a halottas rítusok legtöbbször ezt a megnevezhetetlen rettegést látszik elárulni, amely mindenféle, jól-rosszul kieszelt akadályt gördít a kísértetes hazajárás elé. Láttuk, hogy a grönlandi vénasszonyok tüzes csóvával kergetik a koporsót, a csuvasok hasonlóképp izzó vasat, tüzes köveket dobálnak a halottas menet után (Castrén: Finn. Mythol. 120.), kint a már betemetett sírt pedig hazamenetel előtt háromszor megkerülik, nehogy a holt nyomukon visszatérhessen. (Mészáros: Csuvas ősvallás 217.) Sziámban, mint említettük, ugyanezért háromszor futva megkerülik a koporsóval a házat. Livingstone egy becsuana főnök temetésén vett részt: „Sírja fölött minden állatát többszörösen keresztülhajtották, hogy a sírdombot letapossák s a kikelő ne találja meg az utat hazafelé.“ (Missionary travels. Lond. 1857. 90.) A kondai osztjákok a küszöb alá fejszét vagy kést tesznek, hogy a behatolni igyekvő kísértet megsérüljön és visszatakarodjék; a ház elé tett fadarab is arra való, hogy „ez ütőszerszámtól a szellem megijedjen.“ (Patkanov: Die Irtysch-Ostjaken. 1897. 143.) A Ronda-környéki vogulok is tesznek fejszékét, késeket élükkel fölfelé fordítva a küszöb alá; ezenkívül „közvetlen a tetem kivitele után a házban zajt csapnak, kiabálnak; csengetyűvel kolompolnak, minden szögletben éktelenül kalapálnak, hogy a halott lelke okvetlenül kitakarodjék“. (Munkácsi id. m. I. 195.)

A hátramaradottak állandó rettegése a védekezésnek helyenkint más-más módját hozta létre. Mint az ethnológiának idevágó témérdek anyaga igazolja, a mai sírkövek, obeliszek, egyéb súlyos emlékdíszek a síron (kőhalmok, pyramisok) eredetileg a halott visszatartására szolgáltak, leszorításul, hogy ki ne kelhessen sírjából. A mai fejfák ősei is sírba szúrt dárdák voltak (v. ö. a mi református temetőink kopjafáival), melyeket fejtől levertek a halott koporsójáig, hogy vele odaszegezzék a tetemet; ennek változata a sírba nyilazás, újabban: belelövés a szokása. (Karjalainen id. m. 167.) Ismét más rítusforma az elhalt házának lerom-

bolása s a ház népének máshova költöztetése, így törekedvén megszabadulni a nyugtalan lélektől; vagy más megoldással: új hajtékot építenek számára a sír fölé. (L. Frazer: *Certain burial customs* . . . Journ. of the Anthrop. Inst. of Gr. Brit. XV. 75.) A kiesztelt védekezési módok közül nem utolsó végül a tetem tagjainak összekötése, „nehogy lábra álljon és haza tudjon menni“. (Példák: Herb. Spencer: *Prine. of Soc.* I. chap. 12. §. 82. stb. stb.) A szándékosság ez esetekben nyilvánvaló s diktálója nem lehet egyéb, mint a félelem. A testnélküli lelket a primitív ember csak álmaiban, vagy rémlátásaiban szemlélheti; alakja, mindene bizonytalan, elmosódó; „az egészen bizonyos rejtelmes titokzatoság ömlik el, ami a hátramaradottakból szükségkép rettegést vált ki“. A hozzáfűzött okoskodás is, mint többek közt Lumholtz feljegyezte (*Unknown Mexico.* I. 380.), ezt igazolja: „Mivel a halált legnagyobb csapásnak tartják, az elköltözött sehogyan sem lehet sorsával megelégedve. Saját maguk értelmezése szerint: irigylí az élőket és társaságukba kívánczik; csak természetes, ha betegségek, igéző rontások, dögletes rálehelés útján el akarja őket pusztítani, hogy egyesülhessen velük“.

A különféle halottkultuszok rendkívül bonyolult szövedékébe azonban nem szabad merev elveket belevinni, még kevésbbé *egyféle* magyarázatot erőszakolni rájuk, még ha látszólag könnyen volna is igazolható. Maga a kezdetleges ember sem lát tisztán ez elvont gondolatkörben. Logikátlan (Levy-Bruhl szerint: *prae-logikus*), lomha észmozgású létére, hagyományaiiban maga sem törekszik egységes rendszerre; rítusai akárhányszor ellentmondanak egymásnak, amivel nem törődik. Neki elég annyi, hogy elődei úgy csinálták s neki azt minden mozzanatában utánoznia kell, mert ha bármit elfelejt vagy módosít rajta, vége a hatásnak s a veszedelem rázúdul.

Westermarck és ím Thurn a félelmen kívül figyelmeztetnek egy *másik alap*-okra, melyre számos eljárás mód visszavezethető: egyik-másiknál kétségtelenül nem a félelemből, hanem innen fakadt a rítus egy-egy sajátserű formája.

Elterjedt vélekedés u. i., hogy a halott *tisztátalan* lény, fertőzésre, betegségterjesztésre alkalmas. A tisztátalanság gondolata abból a közvetlen tapasztalatból forrott ki, hogy a tetem feloszloban átható szagot terjeszt. Olyan ez, mint a romlott szerves anyagé, melyet ha megesznek, megbetegszenek tőle. A régi par-szi-k Vendidadja pld. megszabja: „Az egész útra, ahol a holttestet elviszik, rátelepszik a halál gyilkos levegője, ezért Ahura-Mazda hívóinek nem szabad ezt az utat használni, míg a dögletes lég onnan el nem takarodik.“ A filippini tagálok szerint minden betegséget az ő halottjaik tisztátalansága hozott létre. (Westerm, id. m. II. 425.) Casalisnak azt mondták a bazúto-négerék, hogy nem ismerik járványos bajoknak más okát, mint az elköltözöttek dé-

moni rontását (The Basutos. L. 1861. 187.) Boas szerint a kvakintl indiánusoknál a gyászolók vannak a halottól fertőzve s ezért a gyászidő leteltéig külön ajtón járnak ki s be (The Soc.-Organiz. of the Kw. Indians. 342. Smithson. Instit. 1897.) Egedé misszionárius a grönlandiakról írja: „Ha valaki véletlenül hozzáért a halotthoz, a rajta levő ruhát rögtön ledobja; emiatt, akárcsak a zsidók, régi rossz ruhákat vesznek fel, ha temetésre mennek“ (id. m. 120.). A régi szkithákról Hérodotosznál találjuk a tisztálkodás első leírását, amely az orosz területen még ma is szokásos száraz gőzfürdőre emlékeztet: „Mikor eltemették, a hozzátartozók tisztálkodnak; nemeztakarókkal három rúdra állított sátort készítenek, ebbe forró köveket dobálnak, vizet öntenek rá; a kövekre kendermagokat szórnak, amitől sűrű füst támad. Ebben tisztálkodnak s a szkithák a gőzben üvöltének az élvezettől“. (IV. 75.). Különben a régi görögöknél is a halottal kapcsolatos minden dolgot tisztátalanak tekintettek (szkolion Aristoph. Felhők 838-hoz) s a mai utódok szintígy gondolkoznak. Ahol a menet elvonul, minden házat elcsuknak, a visszaérkezők arcot és kezét mosnak, a házat nyomban felsúrolják (Wachsmuth: Das alte Griechenland im Neuen, Bonn, 1864. 120.). Az említett gőzfürdő használatára emlékeztet az egykori szkithák lakta tájak mai lakosainak tisztálkodása. Fintsch szerint az északi osztjákoknál a jurtából kivonulás után két idegen asszony „fertőtlenít“: az elhalt ágyára köpnek, a fekvőhelyet átfüstölik égő fadoronggal, majd izzóvá tett kövekre vizet öntenek s gőzzel megtöltik a jurtát; ugyanígy megfüstölik s a gőzön átvezetik a temetésről visszajött férfiakat. A Vah-folyó melléki osztjákoknál az udvaron tüzet raknak s a hazatérőknek a fölött át kell lépniök; a déli vogul ugyanekkor átugorja a tüzet (Karjalainen id. m. 128. és Munkácsi I. Bev. 195.). Plan Carpin XIII. századi szerzetes utazó szerint a régi mongolok ilyenkor két tűz között mennek át, hogy megtisztuljanak (cap. 3.). A közvetlen utána járó Kubruquis, aki a rítust a tatároknál látta, így ír róla: „Az elhunytak házat, holmiját, sőt rokonait tisztátalanoknak tartják mindaddig, míg a következő szertartásnak nem vetik magukat alá. Néhány lépésre egymástól két máglyát raknak, azokat meggyújtják s melléjük a földbe két lándzsát szúrnak, ezeket fölül zsineggel összekötik; a lándzsák közt el kell vonulniok a rokonoknak, el kell vontatni a megholt holmiját, elvezetni háziállatait; kétoldalt két asszony ráolvasó szavakat mormogva, vízzel megfecskekedez minden áthaladót. E szertartás után ismét tisztáknak tartják őket.“ Ugyanide céloz R. egy másik helye: „Azoknak, akik egy felnőtt halálánál jelen voltak, egy évig nem szabad a nagy Khán palotájába menniök; akik csak egy gyermek halálának voltak tanúi, egy hónap után elmehetnek bárhová.“ (Brozik kiad. 24, 25.) A Jenisszei-melléki beltír tatároknál temetés után a résztvevőknek meg kell mosakodniok, ami különben fölötte

ritka dolog- náluk. (Ethnographia VII. 313.) Hasonlót jelent Radloff a hegyi kalmükökről (Aus Sibirien I. 321.) és az altajiakról (u. o. II. 52.). A halott fertőző voltáról különben nálunk is meg vannak győződve; a sok közül ím egy jellemző adalék: „Alsófehér megyében mikor a halottat megmosdatják, annak vizét nem öntik ki emberekjárta helyekre, mert megrontja azt, aki belelép.“ (Lázár István: Alsófehér m. magyar népe. Nagyenyed 1896. 93.)

Adatsorozatunk kiegészíti a Westermarckét (id. ni. II. Kap. 38.; 1. kivált az exkurziókat a 47. és 48. jegyzetben), aki e jelenségre: a tisztátalanság (fertőzőképesség) alap gondolatára különös súlyt vet és szembe helyezi a félelem alapérzésével, mint amelynél jelentősebb szokás-termelő tényezőnek mutatkozik. A kétféle magyarázat között, azt hiszem, lényegileg nincs valami nagy különbség. Westermarck nem veszi észre, hogy a kettő könnyen, szinte önmagától egységre hozható. Tapasztalati megfigyeléseiből a primitív elme rá jő a holttest fertőző, betegséghintő természetére; ez így valóban primitív gondolat. De mi más lesz ennek közvetlen kísérő érzése, mint alapos félelem a bajokat előidéző objektumtól? Hogy idővel ez együttjáró lelki indítékok kettéágazódva, más-más szokásformákat hoztak létre, az igen természetes. Körülmények, adottságok szerint majd az *értelmi* tényező vált dirigenssé s előállottak a tisztátalanságot előtérbe állító rítusok, majd ismét más viszonyok közt az *érzelmi* elem kapott túlsúlyra, ebből viszont a félelem diktálta különös eljárás módok születtek meg. A kettő mégis nagyjában egységbe olvadt lelki komplexumból fakad s közös jellemzője, hogy *ellenséges szemmel nézi halottját*.

De vajjon mindig és feltétlenül ártónak, kártékony befolyásúnak tartja-e a naiv szemlélő az elköltözött hozzátartozót? Nem mozdul meg semmi rokonérzés benne az anya, családfe, vagy gondos clan-főnök elhunytakor? Korántsem keresünk szentimentális vonzalmat. A kezdetleges embernek lelkivilága is fejletlen, finomabb belső emóciókat hasztalan váránk tőle. De megvan az ily együtt lakó nagycsalád (a clan)-ban az összetartozásnak, egymásra utaltságnak *biztonságérzete*, egy fejlettebb neve a nyáj-ösztönnek, ami az egyes tagokat egybefűzi s egymáshoz *rokon* köztelékbe kapcsolja. Az együttélés ama kezdetleges fokon, mint ismeretes, vagyoni- és szerzemény-közösségben nyilvánul. A halász-vadász törzsek emberei zsákmányukat szétosztják annyi részre, ahányan a közösségben vannak; ellenségtől elvett holmi valamennyi, stb. A faji összetartás érzése, minél lejjebb megyünk a kultúrfokokon, annál erősebb. Mi természetesebb ily viszonyok közt, mint az együvé tartozás erős tudata s ennek érzelmi velejárója: a szeretet, vonzalom, megbecsülés bármilyen kezdetleges formában — Megszűnhetik-e mindez a halál beálltán pillanatában

s átsaphat-e a másik végletbe: az irtózásba, a tőle való menekülni törekvésbe? Nemcsak a puszta okoskodás tartja ezt lehetetlennek, hanem a tények, adatok hosszú sora is, mely az etimológia nagy adattáráiban nyilvántartva onnan könnyűszerrel kiemelhető.*) Anélkül, hogy kitérnénk ezek idézgetésére, elég annyit konstatálnunk, hogy valóban vannak ilyenek s ami a problémát még inkább bonyolítja: ezek a dédelgető, hálát mutató szokások többnyire ugyanazon embercsoportok körében dívának, ahol a tőle való félelem és szabadulni törekvés eseteit ismerjük. Szóval számos törzsnél, sőt nagyobb népegységekben is a helyzet az, hogy együtt, egymás mellett üznek oly szokásokat, melyekben a halott jónak is, gonosznak is mutatkozik. Az ethnológiának ezt a sphynx-szerű problémáját a magyarázók több-kevesebb ügyességgel meg szokták kerülni, vagy mint letagadhatlan tényt egyszerűen, áthidalás nélkül egymás mellé állítják. — Az lélektanilag elvitathatlan, hogy a kétféle felfogás egyszerre, egyazon fejlettségi fokon nem állhatott elő. Valamelyiknek közülök elsődlegesnek kellett lennie s a másik csak később, változott nézetek következményeképp rétegződhetett az első fölé. Az utódok azután mint közös hagyományt, életben tartották ezt is, amazt is. Ide látszik célozni Frazer megjegyzése (id. értek.), midőn a halottkultuszról ezeket mondja: „e szokásokat követő népek magyarázatai tulajdonképp későbbi idők találmányai oly szertartások értelmezésére, melyek eredeti jelentése, rendeltetése feledésbe ment.“

Mindezek után most már, ha ki akarjuk hüvelyezni a mi halotteltávolító mondamotívumunk *eredeti* értelmét: hogy vájjon az ott-honiak önző félelme miatt, nehogy visszajárjon, viszik-e ki szokatlan helyen a tetemet, vagy amint mondamesénk állítja: a halottat magát akarják-e vele további üldöző rontástól megszabadítani? — azt kell tisztáznunk, melyik volt e két felfogás közül a korábbi, elsődleges, tehát melyik volt *létrehozója* a különös eljárás módnak? Ez pedig rögtön kitűnik, amint egyikét is, másikat is megkíséreljük beleilleszteni abba az általános eszmekörbe, melyet a legprimitívebb embercsoportok maguknak a halálról alkottak. Ez a néhány vonásban megrajzolható kép ma már kétségtelen hitelességgel meg van állapítva. — A kép teljessége kedvéért néhány máirintett részletre is utalnunk kell.

A legalacsonyabb rendű törzsek eszmevilágában a halál nem megsemmisülés, hanem valami módosult formában továbbélés a síron túl. Szemükben a halál a betegségek legsúlyosabbika. Mint-hogy pedig minden betegséget üldöző rémek ártó befolyásának tulajdonítanak, a halálnak sem lehet egyéb oka. A betegségek szem-

*) Ez anyagűjtemények legfontosabbjait ijem lesz felesleges közölnünk: Herb. Spencer: Descriptiv Sociology-jának 8 kötete, Tylor: Primitive Culture-je, Bastian, Letourneau, Andree, Sartori művei s főképp a Smithsonian Institut adalékhalmaza.

mel láthatóan szervi elváltozással járnak: egyik megvakul, másik hallását veszti, kopasszá lesz, megrokkán, az anyaméhben megrottott gyermek púposán jön világra, stb. De mindannyia él tovább. A legsúlyosabb ártalom: a halál elpusztítja az egész testet, de nem magát az *egész emberi lényt*; az is él tovább. Megmarad belőle az a rész, amit minden primitív megfigyelő kénytelen elismerni. A testen belül t. i. él valami, ami alvás közben, álmaiban kijár az emberből: messze utakat tesz, vadászizgalmon megy keresztül, ellenséggel küzd; azután visszatér ismét a testbe, megmozdítja, felébreszti. A test és lélek dualizmusa ily módon az emberiségnek egyik legkorábbi megállapítása. A kettő szorosan össze van forrva, de az a belső lény közülök a hatalmasabb, erősebb; láthatatlan s mégis föld alá szállni, repülni képes, míg a test röghöz kötött, könnyen fáradó, lomha, gyarló valami. Utóbbit a varázslat tönkre tudja tenni, amazt nem. Az egybeforrottságnál fogva ezt is meggyötörheti, kóborló árnyá változtathatja, éli azonban rejtelmes életét tovább is és vissza-visszatér a porladó testbe, sírjába. Közben kiszáll, mint egykor, testi hüvelyéből, bolyong, legtöbbször megszokott házatája körül, figyeli övéit, megvédi, ahol lehet, viszont megkívánja tőlük a magáét, abban a formában, ahogyan életében kapta. Csak miután szervi hüvelye elporlott s ilykép testét: igazi otthonát elvesztette, mond végbúcsút övéinek is s a hontalanná lett lélek nekivág nehéz, hosszú útjának arra a távoli földre, ahol előtte elköltözött ősei valamennyien tartózkodnak: a másvilágra. — Nagyjában így rajzolja meg magának a haltott életét a kezdetleges ember képzelete.

Ebből most már egy dolog világos. Amilyen az illető életében volt, olyan marad halála után is; foglalkozása, ügyessége, jelleme, viselkedése övéi iránt mit sem változnak. Amint pedig nem volt a legtöbb közöttük élete folyamán félelmes és gonosz a hozzátartozók szemében, épúgy értékeli halála után is; a pártfogó, életüket védő és fenntartó nem válik rosszakarójukká később sem. „Afrika nyugat-parti négerai közül ha valaki meghal, nem történik vele egyéb, csak látható testétől válik meg és lakását változtatja, minden másban marad a régi.“ (A. B. Ellis: *The ewe-speaking peoples* 108.). „A sioux-indiánoknál a holtak mindenben hasonlatosak maradnak az élőkhez . . . odaát egybekelnek, esznek, isznak, dohányoznak; mint közönséges halandó korokban tették.“ (Dorsey: *Siouan Cults. Rep. Smiths. Inst. XI. 485.*) Az elhunyt vogul „előbbi testi életét folytatja: foglalkozásai, szükségei teljesen egyenműek az eddigiekkel.“ (Munkácsi: *Vog. népkölt. gyűjt. I. Bev. 188.*) Legértékesebb híradások egyike e nemben Hérodotoszé a szkitha királyok temetéséről. (IV. 71. és 72.) Elmondja benne, hogy „nagy négyszögű gödrot ásának jövendő sírja gyanánt; öt magát lombágyra fektetik s föléje rudakból, vesszőkből tetőt formálnak. A gödör fennmaradó tágas helyén egymásután megfojtják és elte-

metik a következőket: egyik ágyasát, pohárnokát, szakácsát, lovaszmesterét, kamarás inasát, legszebb lovait, minden egyei) szükségleti cikkből az első darabokat és kellő mennyiségű arany csészéket . . . mikor mindez megvan, hamarosan nagy dombot földelnek az egészre.“ íme egy barbár uralkodó háztartása; mindez kell neki, mert úgy fog élni, mint azelőtt. Egybehangzó híradások szerint az így feláldozottak nem is tiltakoznak sorsuk ellen; követik urukat, mint a hindu feleség megholt urát követi a máglyahálba. Ha irtóznának tőle, ha megrontó démonnak néznék, a hagyomány vasfegyelme sem tudná őket a nagy elhatározásra rávenni. Már a magasabbfokú szlávoknál, Nestor szerint 0100-ból Kr. u.), csakugyan tiltakozik, rémülten sivalkodik a nő, kit a fejedelem mellé akarnak temetni. Még tanulságosabb Hérodotosz bő értesítésének folytatása. Midőn a sírbatétel után egy év elmúlt, emberei közül kiválogatják az ötven legügyesebb katonát (szkitha ifjakat, nem rabszolgákat) s ugyancsak a legszebb ötven lovat. Ezeket szintűgy megfojtják a sírnál. Rudakra abroncsokat tesznek, azokra kifeszítik az állatok bőrét, a katonákat pedig szintén kipecskelve, ráültetik a lovakra, melyek első lábai a ferdén földbe ásott rúd miatt a levegőben lógnak. Ezekkel a kitömött lovasalakkokkal körülveszik a sírt . . . Egy év alatt u. i. a tetem elporladt, a fejedelem lelke tovább nem tartózkodhatik benne; kénytelen elindulni a nagy útra, felkeresni őseit. Erre adnak mellé, mint illik, ötven válogatott katonából díszkíséretet.

Ha e felfogás szerint az ember nem változik meg halála után, úgy éppoly viszony marad fenn közte és élő övéi közt, mint volt földi életében; amiből ismét következik, hogy a felszabadult lelket inkább jótulajdonságúnak, közösségéhez húzónak látják s nem gonosz megrontónak. Ebből a szemszögből nézve, az illető ártatlan áldozat, akit nemcsak sajnálni, hanem védeni is kell a további mágikus ártalom ellen. A rontó titkos hatalom üldözi, nyomán jár, meg kell tőle szabadítani minden eszközzel. Ezt az így megállapítható legkezdetlegesebb felfogást (Grand Allén fejtette ki eddig legvilágosabban) találjuk meg a mi mondamesénkben, amely így ősbibbeállítás mutat, mint ama népek felfogása, melyek a szokást üzik ugyan ma is, de más, később keletkezett megokolást fűznek hozzá.

Hagyományos eljárásmodok természetét vizsgálva, már régebben beigazolódott, hogy közülök a *látható akciók*, a tettekben mutatkozó rítusok származnak a legmélyebb rétegből, a visuais benyomás rögződik meg legszívósabban s ez emlékek változatlanul egyformák maradnak évezredek eredetiségben, míg a hozzáfűzött igazolások, ok-magyarazatok a primitív mentalitásban lényeges változásokon mennek át. — Hogy a legősibb temetési szertartások, (köztük a mi esetünk is), valóban altruisztikus mentésre irányulnak s nem a félelem kifolyásai, bizonyítják egyéb idevágó tények is. Előbb követett eljárásunkhoz híven lássunk itt is néhány jel-

lemző adalékot. A Torres-tengerszoros pápuáinak pld. az a hiedelmük, hogy ha valaki elköltözött, annak mari-ja (lelke) bizonyos idő múlva elmegy a túlvilágra; amint odaér, egy előbb elhunyt barátjának marija fogadja s egy időre elbujtatja gonosz földi üldözője elől. (The Cambridge Expedit. to Torres-Straits V. 357.) Az osztjások némely vidéken úgy tudják, hogy a démon, mely tönkretette, a halott testén kívül annak lelkét is hatalmába akarja keríteni. (Karjalainen id. m. 195.) Duff Macdonald (Africana. Lond. 1882. 118.) az egyenlítő alatt élő néger törzsektől megtudta, miért tesznek a sírba minden holmit eltépve, összetörve; azért hogy a rontó boszorkány, amely egyre áldozata után settenkedik, el ne tulajdonítsa, ne használhassa. Timor-on, a legkeletibb Fűszerszigeten, a bennszülött főnök állványra tett halottas csónakját, melyben teteme pihen, különféle faragott és festett alakokkal veszik körül: egyik gongot ver, másik puskát sütöget, a többi vad mozdulatokat tesz a rontás elűzése céljából. Temetés után egy ideig maguk az élő kísérők végzik ezt rettentő ordítozás kíséretében, de az elriasztást permanenssé akarva tenni, faragott alakokra bízzák annak folytatását, (H. O. Forbes: Wanderings in the Eastern Archipelags. 1885. 276.) Georgi szerint (Russland. III. 27.) a szamojédek elégetik a tetemet, okul hozva, hogy a démonok további gyötréseitől megmentsék. A teletűt halottait manószzerű lények kínozzák, ezért a sámán addig hadonászik, őrgöng szekercejével a koporsó körül, míg el nem kergeti őket. (Westermarck II. 418.) Vogul és osztják hiedelem szerint a gyászháznál ébren tartott tűz és virasztás azért szükséges, mert ezzel távoltartják a gonosz szellemeket, kik a halált okozták s szerzett zsákmányuk után leselkednek (Karjalainen 324.). A tetem titkos elrejtésének szokásformái is ideutalnak, valamint a földkerekség számos helyén dívó az az eljárás mód, hogy a halott hajlékát lerombolják, felégetik s neki külön új házacskát építenek sírja fölé (Andree: Ethnogr. Parall. I. 26.). Az a nem ritka eset is erre vall, midőn a főnök elhunytja miatt egész népe helyet változtat, régi telepét odahagyja. Közép-Ázsia mongol és tatár városai néptelenül maradtak, mert előbb fejedelmüket titokban az Altaj hegyei közé vitték temetni, ők maguk meg a székvárosból kivonultak, megakarva szabadítani urukat és magukat a rontó bűbájtól. (D'Ohsson Dzsámi ut Tevárik nyomán Dzsingiszkán temetéséről; Rubruquis, Marco Polo hasonlóról emlékeznek.)

Példáink világosan beszélnek. A halottat továbbra is hozzájuk tartozónak tekintvén, ami kár, rontás elköltözések előfordul, azt csak rajta kívül levő, idegen lény okozhatja. Innen egyfelől a tetem lehető elszigetelése titkos kijárással, rejtett helyre temetéssel s a maguk védekezése: tömeges elvándorlással, tisztálkodással, s i. t.

Még egy nyomós érv szól ez eredmény mellett. Amint u. i. később a fejlődő emberi elme tapasztalatai során kezdi a halált ki

nem kerülhető, közös sorsnak tekinteni, mely ráeszmélés az ú. n. barbár fok elején jelentkezik, midőn nagyobb tömegekben él, együtt s a halálesetek gyakoriak körülötte, midőn tehát nem tudhatja be többé igéző démonok befolyásának, ez utóbbiak szerepe problematikussá válik. Régi szertartásait megtartja mechanikusan, közöttük az ártó rémektől való félelmet és szabadulási módokat is, de minthogy már nem a halál *okozói* többé, nem tud velük mit kezdeni s kénytelen más értelmezést adni nekik. Vagy úgy magyarázza, hogy a gonosz szellem a tetemet teljesen hatalmába kerítette („belebújt“) s ettől fogva már nem az ő emberük eredeti lelke van a halottban, hanem a démoné, vagy úgy, hogy a lélek a régi maradt ugyan, de az ártó lény rabjává lett, az vezeti tetteit, az uszítja övéi ellen. Ily módon a halott rendre átveszi a rontó szellem összes fogalmi jegyeit (kísért, állatokat és termést megront, elemi csapásokat okoz, betegséget és pusztulást terjeszt) s így szükségkép félelmissé kell válnia. Az utóbbi forma eszerint másodlagos, későbbi keletkezésű jelenségnek bizonyul.

Hogy ez ősrégiség egykori épen maradt magyarázatával együtt épp mondamesében maradt fenn a kultúrfokok ellenére napjainkig, azon sincs mit csodálkoznunk. A népmesét egyik kutatója nem alaptalanul nevezte el: régiség-múzeumnak. Valóban a tudomány e lekicsinyelt folklóre-műfajban voltakép a legértékesebb archaeologiai telephelyre bukkant, amely nem is tárgyi törmeléket, de szellemi ereklyéket őrzött meg hamisítatlan eredetiségben s amit eddig benne képtelen fantazmagóriának, a kontár képzelet ízléstelen bizarrságainak tekintettek, e csodás elemekről rendre bebizonyul, hogy ezek rég elfeledett ősi hitvilágok mozaikdarabjai.

Solymossy Sándor.